

Tradiziun nomada dals Jenics e dals Sinti

Mintgadi da famiglia, 2017 (© UFC; Fotograf: Eric Roset)

La vita nomada caracterisescha l'identitad dals Jenics e dals Sinti en Svizra, schebain che bleras familias èn domiciliadas oz. Bleras stirpas viagian anc oz durant la stad e vivan e lavuran en la rulotta. Quest temp «sin viadi» è caracterisà da la convivenza e da la musica. Ils musicists jenics en il chantun Grischun che faschevan pli baud musica da saut han er influenzà la musica populara svizra dal 19avel tschientaner.

Cun la lingua jenica disponan ils Jenics d'ina furma d'expressiun strusch codifitgada, ch'è dentant ordvart multifara e viva. Ils Sinti percunter dovran per la comunicaziun entaifer la cuminanza ina furma indigena dal romanès. Ils lioms famigliars èn fitg stretgs e la solidaritad sin la piazza da transit u tar l'activitad artisanala è d'impurtanza per segirar il mantegniment da la vita nomada.

Ils puncts culminants religius da l'onn èn ils pelegrinadis tar la «Madonna naira», la «mamma dals zighinghers», a Nossadunnaun. In'atmosfera pli mundana regia a la «Fecker-Chilbi». Questa fiera è ed è gia adina stada er in lieu per debattas politicas e per scuntradas da la maioritad cun questa minoritad nazionala renconuschida.

Derasaziun	Svizra
Sparta	Praticas socialas
Versiun	2023
Autura	Fiona Wigger

Lebendige traditionen
traditions vivantes
tradizioni viventi
tradiziuns vivas

La glista da las tradiziuns vivas en Svizra sensibilisescha per las praticas culturalas e lur intermediaziun. Ella sa basa sin la Convenziun da l'UNESCO per preservar il patrimoni cultural immaterial. La glista vegn elavurada e manada en collavuraziun cun ils posts culturals chantunals e cun lur sustegn.

In project da:

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Eidgenössisches Departement des Innern EDI
Bundesamt für Kultur BAK

Ina minoritad naziunala

Tgi n'ha betg gia vis sin viadi cun l'auto caravanas da rulottas deponidas a l'ur da la via e tgi n'ha betg gia gi molacuntels sin visita a chasa? Schebain ch'ils Jenics ed ils Sinti èn ina minoritad naziunala reconuschida, san ins mo pauc davart questa gruppa da nomads svizzers.

En Svizra vivan radund 30'000 personas d'origin jenic ed intgins tschients Sinti svizzers (er numnads «Manouches» en la Svizra franzosa).

Radund 2'000 fin 3'000 commembras e commembers da questas minoritads tgiran fin oz ina moda da viver nomada ubain mez nomada: L'enviern viva ina part dad els sin plazzas stablas e da la primavaira fin l'atun èn ils bliers «sin viadi». Schegea ch'ina gronda part da questa minoritad na maina betg pli ina moda da viver nomada, è «il viadi» bain in element central da l'identitad dals Jenics e dals Sinti.

Cun la ratificaziun da la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa dal 1. da favrer 1995 per proteger las minoritads naziunalas ha la Svizra reconuschì ils Jenics ed ils Sinti, sajan quels nomads u domiciliads, sco minoritad naziunala.

Origin ed identitad nomada

La derivanza dals Jenics svizzers n'è betg sclerida dal tuttafatg. La moda da viver nomada ha en l'Europa ina lunga tradiziun. Or dal «pievel viagiante» ed or dals «Senzapatria» è sa sviluppada durant ils tschientaners ina identitad jenica. La noziun «jenic» è cumparada per l'emprima giada il cumenzament dal 18avel tschientaner en connex cun la lingua dal «pievel viagiante». Sin glistas da plets dal temp medieval tardiv pon ins dentant chattar singuls plets che fan part da la lingua jenica dad oz – in indizi che l'istorgia da questa gruppa etnica va pli lunsch enavos.

La derivanza dals Sinti è percenter pli enconuschenta. Oriundamain èn els vegnids nà da l'India ed immigrads il cumenzament dal 15avel tschientaner a travers la Persia ed il Balcan en l'Europa Centrala. Fin oz tgira la gronda part dals Sinti svizzers ina moda da viver nomada.

Persecuziun e suppressiun

La moda da viver nomada è stada ina sfida per il stadi federal modern. El ha empruvà da surventscher ils «Senzapatria» cun naturalisaziuns sfurzadas ed ha refusà a «Zighinghers» esters d'entrar en Svizra.

Il punct culminant pauc gloriu da questa politica rassistica è stada las confiscaziuns sistematicas d'uffants en il rom da l'acziun «Kinder der Landstrasse» («Uffants da la via») 1926-1973. Cun agid da las autoritads èn var 600 uffants vegnids prendids davent da lur famiglias. Ina pratica sumeglianta è vegnida persequitada da las autoritads communalas e chantunalas, en spezial en la Svizra centrala ed orientala, uschia ch'il dumber total d'uffants da famiglias jenic plazzads en in'autra famiglia è pia blier pli grond. Las stimaziuns discurren da 2000 personas. Er autras organisaziuns d'agid han giugà ina rolla d'intermediatura en connex cun il plazzament d'uffants jenic en famiglias da tgira, ma surtut en chasas d'uffants e d'instituziuns d'educaziun, uschia per exempel il «Seraphisches Liebeswerk» ch'è stà activ spezialmain en ils chantuns Grischun, Lucerna, Soloturn, Son Gagl e Zug e che ha er manà uschenumads posts d'observaziun per uffants. Ina part dals pertutgads èn vegnids tramess gia da giuven en chasas da correcziun e clinics psichiatricas nua ch'els vegnivan sterilisads sfurzadamain da creschids. Entant che la lavur da la Pro Juventute è vegnida examinada extendadamain, è l'infurmaziun davart las mesiras repressivas per motivs da provediment en ils chantuns envers ils Jenics ed ils Sinti vegnidas examinadas mo rudimentarmain.

In'atgna lingua

Tranter ils Jenics vegn savens fatg diever da la lingua jenica che vegn per gronda part trasmessa a bucca. La lingua è in element impurtant da l'identitad jenica e represchenta la solidaritad. Ella serviva mintgatant er sco protecziun cunter il pievel domicilià. Il caracter tut spezial dal «jenic» resulta d'in effectiv parzial da plets semanticamain divergent dal tudestg che cumprenda numerus emprests dad autras linguas: dal jiddic e da l'ebraic, dal linguatg da scrocs e da las linguas latinassas sco er da la lingua dals Sinti. Plets jenic èn er vegnids integrads en il dialect svizzer. Uschia derivan per exempel ils plets «Beiz» per ustaria ubain «chifle» per dispitar dal jenic.

La lingua jenica è reconuschida en Svizra en il rom da la Charta europeica da las linguas regionalas u minoritaras (CS 0.441.2) sco lingua minoritara betg territoriala.

Ils Sinti numnan lur lingua, ch'è parentada cun il romanès, sintitikes ubain «lingua manica». I sa tracta d'ina lingua indoarica che sa basa sin il sanscrit. Ils Sinti ed ils Roma han bain in'ierta linguistica e culturala cuminaivla, ch'è dentant – tras il contact cun auters pievels – sa diversifitgada considerablamain.

Religiun e processiuns

Ils Jenics ed ils Sinti en Svizra derivan savens da territoris catolics e tgiran tradiziuns da la pietad populara. La Madonna naira da Nossadunnaun vegn onurada en moda tut speziala dals Jenics cartents. Il fanadur daventa ella mintgamai la «mamma dals zighinghers». Ils Jenics pelegrireschan lura per plirs dis en il vitg da la Svizra Centrala per urar, per chantar e per exprimer lur cardientscha. Stirpas jenicas cun dretg da burgais da Nossadunnaun han inizià quest pelegriadi a la fin dals onns 1990. En il fratemp è el daventà in mument da scuntrada impurtant per ils Jenics svizzers.

La «Sara naira» è ina figura sontga che vegn onurada a Saintes-Maries-de-la-Mer en la Camargue a chaschun d'in pelegriadi internaziunal. Questa processiun che ha lieu la fin da matg sa numna «Pèlerinage des Gitans et des Gens du Voyage des Saintes-Maries-de-la-Mer» ubain per rumantsch «pelegriadi dals zighinghers e dal pievel viagiand». A questa occurrenza sa participeschan regularmain er famiglias da la Svizra.

Autras famiglias sa numnan evangelicals. A chaschun da grondas scuntradas e cun blera musica festiveschan els la stad servetschs divins en il liber u en la tenda – ensemen cun Jenics e Sinti che vegnan nà da l'entira Europa cun lur rulottas.

Convivenza en ed enturn la rulotta

Sin lur viadi sa chasan ils Jenics ed ils Sinti en stirpas sin plazzas uffizialas ubain tar purs. Là pratitgeschan els lur mastergn sco martgadants e mastergnants. Cur che la lavur è finida sa rendan els vinavant.

Ils Jenics ed ils Sinti èn per il solit sin viadi sco cuminanza da famiglia. Reglas davart la convivenza ed agens rituals vegnan transmess a bucca d'ina generaziun a la proxima.

La generusadad e l'ospitalitad vegnan tegnidas aut. Durant il cuschinar vegn savens preparà ina purziun supplementara, l'uschenumnada «part dal Segner». Uschia pon las famiglias beneventar a maisa in giast nusnspetgà ubain en il senn figurativ Jesus sez.

Il fiu che vegn envidà la saira davant las rulottas è il center da la cuminanza, in lieu da discussiuns e dal barat. Ina giada u l'otra resuna er in orgelet da maun ubain ina ghitarra.

Fin oz maridan ils Jenics ed ils Sinti savens in tranter l'auter. A persunas pli veglias vegn demussà in respect particular. Er ils uffants han ina posiziun speziala e

vegnan pertgirads conscienzusamain – in effect posteriur da las confiscaziuns d'uffants en il passà.

En chavas da glera ubain sper ina piazza stabla u da transit pon ins vesair Jenics che giogan «bootsch». Il «bootschnar» è in giu popular dals Jenics, sumegliant al giu da boccias u da boules, mo ch'i vegn bittà crappa platta sin in object, il «plamp». Quest giu è er fitg sumegliant al «[dar platta stetgel](#)» bernais. A chaschun da scuntradas internaziunalas dals Jenics, sco per exempel a Singen en Germania, vegnan er organisads turniers da bootsch.

Festas da martgà dals Jenicsier ed oz

Dapi il 16avel tschientaner, documentà da 1722–1817, ha la Fecker-Chilbi gi lieu a Gersau SZ. Tenor quai che vegn raquintà ha la pitschna republica autonoma Gersau stgatschà consequentamain il pievel viagiand ord ses pajais. Damai che la preschientscha da commerziants da fiera era dentant necessaria a chaschun da perdunanza e per evitar da grittentar il pievel viagiand en moda memia stravagada, na vegnivan els betg mo tolerads en la vischnanca ils dis da perdunanza, mabain er ospitads. Ils Jenics na nizzegiavan questas scuntradas annualas betg mo per far fatschenta e per sautar, mabain er sco ina sort cumin jenic per cussegliaziuns e fatschentas. Suenter l'integraziun da la republica Gersau en il chantun Sviz è la Feckerchilbi vegnida dismessa e finalmain scumandada l'onn 1832.

A chaschun dal giubileum da la republica da Gersau ils onns 1980 avess ins duì arranschar ina Fecker-Chilbi. Per far quai èsi stà necessari da dumandar il cussegl guvernativ da Sviz per ina permissiun, damai ch'il scumond dal 19avel tschientaner n'è mai vegnì abrogà. Ils onns 1982–2004 ha la Fecker-Chilbi gi lieu a Gersau, 2009–2012 a Brienz en il chantun Berna, 2013 sin il Helvetiaplatz a Turitg, 2016 sin la Schützenmatte a Berna, 2018 en la part sut da la citad da Friburg e a Cuir 2022.

Ils Jenics ed ils Sinti preschentan a la fiera dals Feckers artisanadi vegl e lur mastergns contemporans, per exempel sco commerziants d'antiquitads u sco chanastres. Plinavant porschan els in program da divertiment e mintgatant vegn er festivà in servetsch divin. Ultra da quai tutgan er musica, turniers da bootsch ed il café fecker cun vinars tar questa fiera.

Missas dals Jenics in occasiunper debattas culturalas e politicas davart dumondas actualas ch'occupeschan ils Jenics ed ils Sinti, per exempel en il rom da discussiuns al podium, d'exposiziuns ambulantas u da prelecziuns.

Differentas realisaziuns da la Fecker-Chilbi èn daventadas per la cuminanza dals Jenics e dals Sinti occurrenzas da muntada istorica. A la Fecker-Chilbi da l'onn 1982 è il secretari central da la Pro Juventute, Werner Stauffacher, sa perstgisà per las malgistadads ch'ìls Jenics han patì durant l'acziun «Kinder der Landstrasse». En il rom da la Fecker-Chilbi da l'onn 1985 èn ils Jenics da Gersau sa rendids cun lur rulottas a Lucerna, nua ch'els han manà tras sper il Museum da Transports l'emprima gronda demonstraziun politica da Jenics per far attent a la mancanza da plazzas. A la Fecker-Chilbi da l'onn 2016 è il cusseglier federal Alain Berset s'adressà als preschents cun lur agen num – Jenics e Sinti. Quai vegn valità da la cuminanza sco in pass impurtant vers ina reconuschientscha pli vasta.

Influenza sin la musica populara

La musica gioga ina rolla impurtanta en il mintgadi dals Jenics e dals Sinti. Ils instruments tradiziunals dals Jenics èn l'orgelet da maun da Sviz, tschaduns e l'orgelet da bucca. Ils instruments tradiziunals dals Sinti èn la ghitarra e la già. En l'entira Svizra, oravant tut dentant en il chantun Grischun, han ils musicants viagiants jenics influenzà il repertori da la musica da saut populara e l'han sviluppà vinavant. Sin lur viadis èn els entrads en contact cun la musica populara d'autras regiuns e d'auters pajais ed han uschia surpiglià differentas armonias e melodias. Ils Jenics grischuns han dapi il cumenzament dal 19avel tschientaner savens duvrà instruments sco la clarinetta, la già, il basset (in cuntrabass pitschen), occasiunalmain la trumbetta e pli darar l'arpret u la citra. Els sunavan senza preparaziun e n'enconuschevan naginas notas, mabain emprendevan e cumponivan lur melodias tenor l'udida. Il Jenic Fränzli Waser (1858–1895) è stà in dals prims che ha fatg diever d'orgelets da maun resp. d'orgelets da maun da Sviz en la [musica populara grischuna](#).

Ulteriuras infurmaziuns

Dazzi/Galle/Kaufmann/Meier: Puur und Kessler. Sesshafte und Fahrende in Graubünden. Ed. Institut für Kulturforschung Graubünden. Baden. 2008. S. 27

Galle/Meier: Von Menschen und Akten. Die Aktion „Kinder der Landstrasse“ der Stiftung Pro Juventute. Zürich. 2009

Thomas Huonker: Fahrendes Volk – verfolgt und verfemt. Jenische Lebensläufe. Ed. Radgenossenschaft der Landstrasse. Zürich. 2008

Meier/Wolfensberger: „Eine Heimat und doch keine“. Heimatlose und Nicht-Sesshafte in der Schweiz (16.-19.Jahrhundert). Zürich. 1998

Sebastian Brant: „Das Narrenschiff, 1494 Ed. von Johann Bergmann von Olpe, Basel 1497; Wortliste mit jenischen Begriffen im „Liber vagatorum“, 1510

Minelli/Bürgisser: Kleine Freiheit: Jenische in der Schweiz. Zürich. 2015

Thomas Huonker: „Alle sind auseinander gerissen worden. Keines weiss, wo das andere ist. Ein jenisches „Niemandskind“ unter Vormundschaft des Seraphischen Liebeswerks Solothurn.“ In: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften. 2014

Radgenossenschaft der Landstrasse: Jenische Kultur. Ein unbekannter Reichtum. Ed. Radgenossenschaft der Landstrasse, Zürich. 2017. www.radgenossenschaft.ch

Stiftung Zukunft für Schweizer Fahrende: <http://www.stiftung-fahrende.ch/geschichte-gegenwart/de/>

[Radgenossenschaft der Landstrasse](#)

[Stiftung Zukunft für Schweizer Fahrende](#)

Contact

[Radgenossenschaft der Landstrasse](#)

[Union des Associations et Représentants des Nomades Suisses](#)

[Stiftung Zukunft für Schweizer Fahrende](#)

[Stiftung Naschet Jenische](#)